

CUPRINS

I	Introducere	1
II	Imaginea boierimii medievale despre sine	3
	Scrierile istorice în limba slavonă	5
	Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Teodosie	13
	Istoriografia în limba română. Grigore Ureche	19
	Miron Costin	25
	Ion Neculce	32
	Cronicari munteni	41
	Dimitrie Cantemir	46
III	Viziunea Școlii romantice asupra boierimii. Contextul istoriografic european	54
	Pașoptismul, un romantism al acțiunii	70
	Mihail Kogălniceanu sau calea spre modernitate	76
	Nicolae Bălcescu sau istoria care mobilizează	84
IV	Pozitivismul și „Școala critică”. Abordarea instituției boierești. Pozitivismul în istoriografie	91
	D. Xenopol sau vocația sintezei	103
	Dimitrie Onciul sau fascinația documentului	111
	Ioan Bogdan și școala critică	117
	Constantin Giurescu, o speranță frântă prematur	124
V	„Noua școală istorică” și boierimea. „Noua școală istorică” și conflictul ei cu Nicolae Iorga	130
	C. Filitti	146
	P. P. Panaitescu	153
	C. C. Giurescu	163
VI	Abordarea boierimii în istoriografia perioadei totalitate	171
VII	Revenirea la democrație. Instituția boierească în viziunea istoriografiei postdecembriste	192
VIII	Concluzii	202
XIX	Bibliografie	207
X	Anexe	215
	Dimitrie Cantemir, <i>Descrierea Moldovei</i>	215

Nicolae Iorga, <i>Istoria românilor în chipuri și icoane</i>	232
Constantin C. Giurescu, <i>Istoria românilor</i>	243
P. P. Panaitescu, <i>Introducere la istoria culturii românești și Interpretări românești</i>	250
Neagu Djuvara, <i>O scurtă istorie ilustrată a românilor</i>	267

REZUMAT

Cuvinte cheie: instituție, boierime, istoriografie, cronicari, Romantism, Pozitivism, „Noua școală istorică”

Lucrarea intitulată *Instituția boierimii, până la începutul secolului al XVII-lea, în viziunea istoriografiei românești* urmărește evoluția clasei nobiliare (boierești) în Evul Mediu românesc așa cum apare ea tratată în istoriografia națională de-a lungul diferitelor etape și curente care au jalonat scrisul istoric în cultura românească.

Studiul cuprinde următoarele șase capitole: 1. *Imaginea boierimii medievale despre sine*, 2. *Viziunea Școlii romantice asupra boierimii*, 3. *Pozitivismul și „Școala critică”*. *Abordarea instituției boierești*, 4. *„Noua școală istorică” și boierimea*, 5. *Abordarea boierimii în istoriografia perioadei totalitate*, 6. *Revenirea la democrație. Instituția boierească în viziunea istoriografiei postdecembriste, o Introducere, Concluzii, Bibliografie, și Anexe* unde sunt redată cele mai semnificative texte care tratează instituția boierimii ale istoricilor Dimitrie Cantemir, Nicolae Iorga, C. C. Giurescu, P. P. Panaitescu și Neagu Djuvara.

În Evul Mediu boierimea a reprezentat elita societății feudale în Tara Românească și Moldova, participând la întemeierea acestor state și având o contribuție majoră în organizarea lor instituțională. Suportul economic al puterii boierești, ca peste tot în Europa medievală, l-a constituit deținerea de domenii care se întindeau pe o mare parte din suprafața acestor țări și aflându-se în concurență cu Biserica pentru supremație în această privință. Atribuțiile lor militare, foarte importante în feudalismul timpuriu și dezvoltat, îi apropie până la identificare de acei „bellatores” din societatea apuseană, și conferă feudalismului românesc caracteristici general europene, cum la fel de adevărate sunt și deosebiri care au apărut datorită condițiilor diferite de dezvoltare între zona vestică a continentului și răsăritul european.

Demersul nostru istoriografic a urmărit să evidențieze modul în care instituția boierească se reflectă în scrisul istoric pe parcursul diferitelor etape străbătute de gândirea istorică românească, de la anele și cronicile medievale până la istoriografia contemporană. Opiniile și teoriile legate de problematica boierească, pentru o mai corectă înțelegere, au trebuit plasate în istoria momentului când au fost emise contextualizând întregul demers istoriografic.

Boierii-cronicari care au realizat anele și cronicile din secolele XV-XVII au prezentat o imagine unilaterală, din interior, a clasei boierești și întregul lor efort de redarea a faptelor istorice s-a transformat, de multe ori, într-o pledoarie pro domo a unei categorii sociale conștientă de locul și rolul deținut în societatea vremii. Ca mandatar ai

voinței domnești, unii dintre cărturarii epocii au înfățișat ideologia oficială prin care domnitorii încercau să se impună în fața marilor boieri și să transmită un mesaj de putere și stabilitate. „Obiectivitatea”, atâta câtă a existat în acele timpuri, s-a impus prin operele marilor cronicari moldoveni, Grigore Ureche și Miron Costin și a devenit o dimensiune ferm exprimată în demersul istoric al stolnicului Constantin Cantacuzino din Țara Românească. În schimb omologii săi într-ale trecutului, „cronicarii munteni” au ilustrat subiectivismul cel mai pur, iar lucrările lor s-au transformat în pamflete corozive față de adversarii politici și în panegirice pentru cei în a căror admirație se aflau.

Imagina boierimii despre sine cunoaște o evoluție semnificativă în funcție de autor și epocă. De la atitudinea împăcată cu sine care se desprinde din primele cronici de curte, se ajunge la istoriografia cu accente vindicative a muntenilor sau la interogația gravă, sumbră și pesimistă, de inspirație barocă, la Miron Costin sau Dimitrie Cantemir.

Istoriografia anelelor de curte a exprimat interesele domniei și a privit lumea și faptele istorice ca o desfășurare a planului divin, o reproducere a „cetății lui Dumnezeu” într-o transpunere plină de imperfecțiuni. Lupta dintre bine și rău se traducea în mentalitatea primilor cronicari ca o confruntare a creștinilor cu „limbile păgâne”, încercare impusă și arbitrată de Dumnezeu. Era perioada de glorie a statului medieval românesc, iar domnitorii își legitimau caracterul divin al puterii prin victoria împotriva „necredincioșilor” și prin ridicarea de lăcașuri sfinte ca mulțumire pentru protecția divină. Boierii apar în această perioadă ca principalul sprijin al voievozilor, elita politică și militară a societății, răsplătită generos pentru fidelitatea ei. Actele punitive ale domnilor împotriva boierilor „hicleni” sunt consemnate ca ceva firesc într-o epocă în care cruzimea avea virtuți pedagogice și de inhibare a adversarilor. În această privință *Invățăturile lui Neagoe Basarab* apar ca o excepție, o pledoarie pentru moderație și reținere în actul de guvernare. Această scriere parenetică cu mari virtuți literare și filosofice, ilustrează o mentalitate renesantistă, în care omul primește o altă valoare, iar suferința și frica nu mai sunt absolut necesare autorității domnești, ci persuasiunea și blândețea trebuie să prevaleze.

Cu marii cronicari: Grigore Ureche, Miron Costin, Ion Neculce, boierimea se emancipează de sub tutela domniei și începe să aibă atitudini critice consecvente și într-un registru stilistic mult mai divers decât înainte. După cum s-a remarcat în istoriografia epocii avem de-a face cu o nouă boierime, ridicată prin dregătorii și activități comerciale, în mare parte de proveniență levantină, care a înlocuit în bună măsură vechea categorie a stăpânilor feudali, cea a începuturilor statelor românești. Regimul dominației otomane a devenit sufocant la sfârșitul secolului al XVI-lea, amenințând cu instaurarea pașalâcului în cele două principate dunărene. Fapta lui Mihai Viteazul s-a dovedit, din păcate, un episod izolat într-o evoluție istorică așezată sub semnul decăderii. Noile condiții istorice își pun amprenta pe lucrările cronicarilor printr-un pesimism evident și prin nostalgia nedisimulată față de timpurile glorioase din trecut. Reperul oferit pentru încurajarea contemporanilor, ca atitudine și acțiune, a fost personalitatea lui Ștefan cel Mare portretizată magistral de cronicarii din secolul al XVII-lea.

Făcând parte din marea boierime, Ureche, Costin și Neculce susțin un regim politic favorabil acesteia, având exemplul regimului nobiliar din Polonia vecină. Opera lor a avut un pronunțat caracter memorialistic și s-a bazat, în bună măsură pe experiențele lor de mari dregători ai statului. Cel mai cultivat și elevat în gândire a fost Miron Costin, care a avut și pesimismul „omului sub vreme”, de factură barocă, într-o epocă zbuciumată

și periculoasă. Refugiul în trecut sau în cultură, apare ca un paleativ, ca o consolare intelectuală pentru neputința acțiunii refuzată de o istorie potrivnică.

Tocmai această smulgere din letargia resemnării a încercat-o Dimitrie Cantemir, domnitorul cărturar, spirit modern ilustrând conceptul de „uomo universale” în cultura română. Lucrările cantemiriene pledează în favoarea monarhiei absolute, cu rezultate remarcabile în plan european și susțin principiul ereditar al succesiunii la tron, în locul celui electiv, devenit atât de corupt prin implicarea turcilor în desemnarea domnitorilor. În același timp, Cantemir a avut o atitudine mefientă față de marea boierime, prin prisma originii sale modeste și datorită experienței de la Constantinopol, unde a fost de mai multe ori victima intrigilor boierești.

Romantismul în istoriografie a fost reprezentat de Mihail Kogălniceanu și Nicolae Bălcescu, mari personalități ale culturii române din secolul al XIX-lea. Pașoptismul de sorginte romantică a avut un pronunțat caracter militant, mobilizator, de încredere absolută în forțele regenerative ale națiunii. Pe această linie de gândire istorică, în spiritul unei pedagogii sociale, se așează și concepțiile celor doi istorici cu privire la apariția boierimii, a locului și a rolului pe care această structură socială le-a avut în perioada feudală. Ambii privilegiază teoria cuceririi, preluată din istoriografia romantică occidentală, a conquistei interne prin care o categorie de războinici sprijiniți de puterea domnească au ocupat prin silnicie pământurile țăranilor liberi și s-au constituit într-o aristocrație militară și funciară, boierimea Evului Mediu românesc. La Kogălniceanu accentul este pus pe caracterul militar al instituției boierești, considerându-se că marea proprietate a apărut din dorința descălecătorilor de a-și recompensa și fideliza pe cavalerii însoțitori, pe când la Bălcescu se insistă pe latura economică în formarea mării proprietăți de pământ, definitorie pentru departajarea boierimii de marea masă a țăranilor liberi. De remarcat că teoria cuceririi nu se referă la eventuale elemente străine, alogene, ci invocă un proces intern de diferențiere socială petrecut în sânul societății românești după constituirea statelor feudale și cu aportul decisiv al puterii domnești.

Trecerea istoriografiei românești de la atitudinile romantice spre abordarea de tip pozitivist a fost făcută de A. D. Xenopol, autorul primei importante sinteze de istorie națională, și un filosof al istoriei apreciat în întreaga Europă de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX. Istoricul ieșian susține că boierimea ca elită a societății românești s-a afirmat anterior constituirii statelor feudale și că începuturile sale sunt legate de stăpânirea pământului și nu de funcții, dregătorii, etapă ulterioară care a coincis cu organizarea instituțională a statelor românești sub controlul domniei. La începuturile sale, boierimea și-a asigurat poziția în societate prin cele două atribuții fundamentale, întemeietoare: mari proprietari de domenii și principalii luptători, militari ai statului feudal. Mai târziu, în secolele XVI-XVII se vor adăuga și dregătoriile care ajung să prevaleze în desemnarea statutului boieresc.

Curentul pozitivist s-a manifestat în istoriografia românească prin „școala critică” formată de Dimitrie Onciul, Ioan Bogdan și Constantin Giurescu. Privilegiind documentul, pozitivismul a încercat să confere istoriei un statut cât mai apropiat de acela al științelor exacte și a exclus din interpretarea istorică orice exaltare și exagerare romantică. A rezultat o expunere factologică centrată pe argumente factice, demonstrabile documentar.

D. Onciul a abordat doar tangențial instituția boierească, prin prisma cnezatelor și voievodatelor, ca principale forme de organizare a românilor din Evul Mediu timpuriu.

Istoricul susține că slavii sudici au avut o influență considerabilă în formarea și denumirea acestor instituții, la fel și în preluarea slavonismului cultural. În schimb Ioan Bogdan demonstrează în studiile sale că instituțiile vechi românești au preluat denumiri slave pentru un fond de realități autohtone, multe datând încă înainte de așezarea slavilor. Pentru Constantin Giurescu, calitatea de boier a fost indisolubil legată de stăpânirea pământului, celelalte caracteristici venind ulterior și în legătură directă tot cu acea calitate de mari deținători de domenii feudale. Acestei opinii se raliază și I. C. Filliti, jurist de formație, care vede originile proprietății în evoluția diferită a stăpânirii pământului, în vechime, o stăpânire devălmașă a țăranilor și o delimitarea a proprietății, pentru categoria boierească.

Nicolae Iorga se singularizează prin opiniile prin care le-a promovat în legătură cu instituția boierească în istoria românilor. Istoricul consideră că Evul Mediu românesc a avut un caracter exclusiv țăranesc, de proprietari devălmași pe pământurile moștenite din vechime. La baza organizării sociale, după retragerea romană, s-au aflat acele „romanii populare”, în fond uniuni de obști sătești, care au asigurat continuitatea elementului romanic în toată perioada marilor migrații. Țărănimea liberă și luptătoare, crede N. Iorga a avut o contribuție decisivă în formarea statelor românești din afara arcului carpatic și în apărarea lor în fața agresiunilor externe. Abia din secolul al XVI-lea, consideră istoricul, se produce dislocarea proprietății țăranesci ca urmare a unor repetate și abuzive danii ale domniei către persoanele din anturajul conducătorului. Țărănimea, din liberă devine aservită, iar solidaritatea socială din vremurile începuturilor lasă locul unor grave contradicții care vor slăbi puterea de apărare în fața amenințării otomane. Boierimea, în concepția lui Iorga, a apărut relativ târziu și geneza ei de află în atribuirea de dregătorii și de domenii aferente lor, prin bunăvoința domnitorilor. Teoria „poporului de țărani” susținută toată viața de Iorga, nu putea avea o altă concluzie cu privire la instituția boierimii decât ceea ce a susținut în *Istoria românilor în chipuri și icoane*, în capitolul *Rostul boierimii noastre*: „Boierimea nu e dintre cele mai vechi așezăminte ale noastre, nici dintre acelea care au pornit din sufletul nostru”.

Un reprezentant de seamă de la *Revista istorică română* a fost P. P. Panaitescu, slavist de marcă și istoric al vechii culturi românești, printre cei mai distinși editori de cronici din istoriografia noastră. Cu un apetit pentru polemică, Panaitescu susține teoria originii slave a clasei boierești în spațiul locuit de români. Argumentele sale sunt de natură filologică, culturală și comparativă, mai ales cu geneza nobilimii în Apus, ca urmare a cuceririlor germanice. Istoricul și-a nuanțat mult opiniile în ultima parte a activității sale, când s-a ocupat în mod strălucit de evoluția obștilor țăranesci din Țara Românească și Moldova, în cadrul cărora a detectat fenomene evidente de diferențieri de avere și de statut social. În lucrarea sa ultimă, cu un caracter testamentar, *Introducere la istoria culturii românești*, Panaitescu optează pentru caracterul mixt al boierimii autohtone, apărut ca urmare a diferențelor produse în sânul obștilor sătești, cât și prin aportul elementelor slave așezate printre localnici.

C. C. Giurescu, colegul de generație și de gândire istorică cu P. P. Panaitescu, împărtășește în totalitate teoria care plasează geneza clasei boierești în cucerirea slavilor asupra daco-romanilor de la nordul Dunării. Argumentele sale, întâlnite și la alți istorici cu păreri similare, vizează conținutul cuvântului „rumân” ca denumire a unei categorii nelibere de țărani, mai ales în Țara Românească, folosirea denumirilor de cnezate și voievodate pentru cele mai vechi formațiuni politice româno-slave de la începuturile

Evului Mediu românesc, însușirea limbii slavone în biserică și în cancelaria domnească sub presiunea elementului slav dominant. Toponimia și hidronimia, cel puțin în parte, sunt de origine slavă și aceste denumiri, crede C. C. Giurescu, vin din perioada când slavii se impuseseră asupra autohtonilor latinofoni, fără a fi putut evita, în timp, procesul de asimilare de către localnici, așa cum s-au petrecu lucrurile în apusul Europei cu germanicii cuceritori, dar asimilați de populațiile romanice, mai numeroase și mai dezvoltate cultural. Finalul etnogenezei românești a consemnat că ”supușii învinseseră pe stăpâni; cucerii de altă dată erau ei acum cuceritori și de data aceasta, pentru totdeauna, fără puțință de revanșă a celor învinși” (C. C. Giurescu).

Instaurarea în România a totalitarismului comunist la sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial a schimbat dramatic coordonatele societății românești, inclusiv ale istoriografiei și ale întregii culturi. Știința istorică a fost atașată abuziv la propaganda de partid și a trebuit să se supună îngrădirilor marxist-leniniste în interpretare și ca metodologie de abordare a faptelor trecutului. Marii istorici au fost interziși sau închiși, structura instituțională a cercetării istorice a fost distrusă și înlocuită cu organisme de inspirație sovietică. „Lupta de clasă” a deveni panaceul oricărei evoluții istorice, iar momentele astrale ale trecutului românesc au fost slavizate sau rusificate, în funcție de contextul istoric și de epocă. Mihail Roller și a sa *Istorie a RPR* au devenit reperele noii abordări istoriografice, inclusiv asupra instituției boierești privită ca o componentă a „exploatării maselor muncitoare” și tratată cu multă reticență. Rolul slavilor în geneza structurilor feudale a fost subliniat în mod constant, alături de componenta locală desprinsă din structurile obștilor sătești.

După retragerea armatei sovietice din România, în 1958, se produce un proces de destalinizare, vizibil și în scrisul istoric. Unii mari specialiști sunt reintegrați în activitate și se renunță în bună măsură la ideologizarea faptelor trecutului. Tratatul academic de *Istoria României*, în patru volume, apărute între 1960-1964, marchează această schimbare și revenirea la o istorie profesionistă, științifică. Boierimea este abordată ca o componentă fundamentală a societății românești din Evul Mediu, iar geneza acestei structuri sociale este plasată în schimbările survenite în cadrul obștilor sătești teritoriale, prin acumulări de bunuri în proprietate privată și prin transformarea unor funcții, inițial electivă, în atribuții ereditare și de prestigiu. Linia interpretativă trasată de Tratatul de *Istoria României* a fost continuată, cu nuanțările necesare, de majoritatea sintezelor apărute până în 1989.

Prăbușirea regimului comunist în urma Revoluției din decembrie 1989 a făcut posibilă revenirea societății românești la democrație și la valorile culturii noastre din epoca anterioară totalitarismului. Istoriografia și-a refăcut bazele instituționale cu sprijinul Academiei Române și s-a lansat într-un efort recuperator menit să acopere domenii și teme de cercetare ignorate sau interzise în perioada comunistă. De asemenea, au fost reluate contactele științifice cu Occidentul pentru a menține gândirea istorică românească racordată la noutățile din domeniu, și pentru un orizont mult mai larg din punct de vedere interpretativ și metodologic.

Instituția boierimii a beneficiat de clarificări terminologice și de abordare în lucrările apărute în ultimele două decenii. Întregul efort istoriografic post-decembrist a fost sintetizat de Tratatul de *Istoria românilor* apărut sub egida Academiei Române, în 9 volume, unde știința istorică a cuprins toate descoperirile recente, inclusiv cele care îndreptătesc plasarea originilor clasei boierești în schimbările survenite, de-a lungul

timpului, în sânul obștilor sătești, prin ridicarea cnezilor (juzilor) la un alt statut social decât membrii de rând ai obștii.

Cea mai recentă realizare, care susține această abordare și aduce noi argumente în favoarea originii autohtone, cneziale a instituției boierești, este sinteza istoricilor clujeni *Istoria României. Compendiu*, coordonată de Ioan-Aurel Pop și Ioan Bolovan. Istoria instituțională și socială, inclusiv a boierimii, este tratată într-un registru comparativ cu alte spații europene, aducându-se necesarele clarificări terminologice și de interpretare, foarte importante pentru cercetările viitoare.

În concluzie, demersul nostru a urmărit să redea imaginea instituției boierești așa cum s-a reflectat această problematică în istoriografia românească, de la analistica medievală până la istoriografia contemporană, cu o privire specială asupra genezei clasei boierești, atât de dezbătută și de controversată de-a lungul etapelor și a curentelor istoriografice.